

KÖNYVESPOLC

Kürti László:

Történelem és emlékezet

Lajosmizsei fényképek 1896–1946

Miként Zsigó Viktor polgármester előszavából megtudhatjuk, 1877-ben alakult önálló nagyközséggé Jászberény legelőterületének egy részéből: Lajos és Mizse pusztából, meg az egykori Bene falu területéből. Benén honfoglalás kori régészeti leletek kerültek elő, Lajos egykori magyar, Mizse pedig kun birtokosának nevét őrzi. Jászberényből és Jászládányból érkezett telepések szerveződtek önálló közigazgatási egységgé a XIX. század utolsó harmadában. Érkeztek bevándorlók Nagykovácsról, Dabasról, Örkényből, Inárcsról, Gyónból és távolabbi vidékekről. Katolikus, református, zsidó vallásúak keveredtek itt, nemzetiségre nézve magyarok, szlávok, zsidók, cigányok. Fél évszázad alatt a népesség csaknem megháromszorozódott, 1930-ra meghaladta a 11 ezer főt. Mára (1993) Lajosmizse poros kis alföldi faluból kisvárossá növekedett.

1896 és 1903 között épült meg a katolikus, a református és a zsidó templom. Megépültek az elemi iskolák, majd 1932-ben a polgári iskola. A lakosság többsége a XX. század elején is tanyán élt. 1905-ben adták át a Kecskemét–Lajosmizse vasútvonalat. Egymás után nyíltak a vendéglők, éttermek, működött a XIX. század végén kaszinó és dalárda, olvasóköri, olvasóegylet. Egymás után létesültek a gazdasági egyesületek is. Az 1890-es évek végén nyílt meg az első fényképész műterem, s néhány évtized múltán már egyre több amatőr fénykép is készült. Vásárokbán, búcsúkon vándorfényképészek is tevékenykedtek. Az 1896–1946 közötti időből mintegy négyezer fényképet sikerült összegyűjteni, s ennek tizede került bele jelen kiadványba. A nemtörődomség meg a rossz tárolási körülmények miatt igen sok fénykép elveszett, vagy annyira megrongálódott, hogy reprodukálásra alkalmatlanná vált.

Kürti László gyűjtötte, rendezte a helytörténet képi forrásanyagát, kilenc tematikus egységbe foglalva.

Az első csoportot a képes levelezőlapok alkotják. A 12 lapon a település nevezetességeit láthatjuk: a vasútállomást, a községházat, a Budai malmot, vendéglőket, a római katolikus templomot és a piacteret, kereskedők üzleteit a főutcán, a gazdakör épületét, az iskolát, az országzászlót. Ide került Kis Juhász József főbíróról készült (1916) posztán elküldött fotó is, noha ennek a háborús képek között lenne a helye.

A következő tematikus egység: nagyközség, hivatal, tisztviselők. Ünnepek, bírók, rendőrök, csendőrök, tűzoltók, a község vezetőinek képei, útépitések, építkezések képei sorakoznak itt.

Az egyház, vallásosság, rítusok tematikáját magába foglaló részben láthatjuk a régi plébánia épületét, a református presbitérium csoportképét (1927), katolikus egyletek képeit, elsődözőket, református és katolikus papokat. Ide kerültek az egyes párokról, meg a násznapról (a lakodalmas házról) készült esküvői képek. Utóbbiakat célszerűbb lett volna a családi tematikába helyezni, hiszen a képek nem az egyházi esketési szertartással kapcsolatosak. A tematikus egységet a temetői képek zárják.

A mezőgazdaság, gazdák, tanyasi élet fejezetben szüreti képeket, az állattartással, a szántóföldi műveléssel kapcsolatos munkákról (szántás, aratás, cséplés, hordás, stb.) készült felvételeket láthatunk.

Az iparosok, kereskedők, mesterek részben látható asztalos-, kerékgyártó-, bádogos-, kovács-, pék-, cipészműhely, malom, kereskedő, borbély, gyógyszerész, vendéglős, kéményseprő, piaci árus, kegytárgy árus, fagyaltos, hentes, mészáros. A varrótanfolyamokról készült képek zárják a sort. Ennek az egységnek a képei voltaképpen tematikailag rendezetlenek.

A gyermekkor, ifjúság, iskola részben az iskolai képek dominálnak (általában jellegzetes csoportképek), de vannak óvodai felvételek is. Érdekesek a gyermekek által bemutatott színdarabok részleteit bemutató képek, s a népi táncszoportok képei. A cserkészmozgalom is megjelenik néhány felvételen. Néhány fiatal csoportképét követően a leventeképek zárják ezt a tematikus egységet.

A katonaság, háború fejezet a gyermekkor-ifjúság, iskola, valamint családot bemutató rész közé ékelődött be. Célszerűbb lett volna ezt elkülönítve a kötet végére helyezni, mert így megbontja a többi fejezet logikai rendjét. Az első világháború időszaka sokkal jobban dokumentált, mint a második, pedig általában a dokumentumok száma és megmaradása szempontjából éppen fordított a helyzet. Feltűnően a kevés a fronton készült képek száma. A fényképek közé egy rajz reprodukciója is bekerült, ami nem illik bele egy kizárólag fényképekkel közlő kötetbe.

A család, rokonság fejezet érthetően a legterjedelmesebb, csaknem száz képet foglal magába. A családi (beállított) csoportképek, – köztük két nagy terjedelmű, kihajtható is akad – teszik ki a fejezet jelentős részét. Majd következnek a műtermi képek lányokról-asszonyokról, férfiakról, házaspárokról. Megdöbbentő a Braun-családot bemutató képsor: az apa (50 éves), az anya (39 éves), s a három gyermek közül kettő (11 és 17 évesek) náci haláltáborban pusztultak el. A szörnyűségét csupán egyetlen gyermek élte túl. A Lusztig család is elvesztette 13 éves kislányát. Balassa Flóra fényképész élete is 1944-ben ért véget, a haláltáborban.

A kultúra, szórakozás rész a kötet záró fejezete. Kirándulás, nyaralás-, lovas- és vadászképek sorakoznak egymás után. A kerékpározás és a labdarúgócsapat sem marad ki. Szindarabok szereplői, szüreti mulatságokon fölvert jelenetek, dalárda, zenekar, mind megörökítésre került, csakúgy, mint egyes baráti asztaltársaságok. Olyan neves vendégek is megfordultak Lajosmizsén, mint Jávor Pál, vagy Móricz Zsigmond.

A kötetet a képekhez kapcsolódó jegyzetek (magyarázó szöveg) zárja. A 412 kép közül mintegy a harmada esetében csupán a képalírás ismétlődik meg. A többenél több-kevesebb részletességgel íródott magyarázatot olvashatunk. Véleményünk szerint szerencsésebb lett volna a magyarázó szöveget a képek mellé nyomtatni, mert így az állandó oda-vissza lapozás a kép és a magyarázat egybevetéséhez fölösleges többletmunkát jelent.

Mivel a kötetben nem közlik a képek eredeti nagyságát (szükséges lett volna!), nem tudjuk, mely képek esetében került sor a reprodukálás során kicsinyítésre vagy nagyításra. A képes levelezőlapok esetében a nagyítás valószínűsíthető. A nyomda átlagos színvonalú munkát végzett, a reprodukálás során a képek többségének minősége alighanem jól észrevehetően romlott, ami (részben) a nagyításnak is betudható. Szerencsére olyan mértékű nagyításra nem került sor, amely egyes képek széteséséhez vezetett volna (amire jócskán akad példa hasonló kiadványok esetében). Az előző, a bevezető és a fejezetcímek angol és német nyelven is olvashatók. A képek meghatározása viszont csak magyarul olvasható. Emiatt viszont a magyar nyelvet nem ismerő számára a képek egyes esetekben meglehetősen nehezen értelmezhetők.

A lajosmizsei kötet megjelentetése az értékmentés egyik sikeres darabja. Az egyes családok birtokában lévő fényképek közül a történeti értékek megmentésének egyik lehetősége az, ha így kötetben megjelennek.

Az elmúlt egy-másfél évtizedben egész sor hasonló kiadvány látott napvilágot. Mintaszerű alaposságú *Romsics Imre* szerkesztésében a Kalocsa anno... Kalocsai fotográfiák című kötet (Kalocsa, 1999). Hasonló hozzá *Székelyné Körösi Ilona* kitűnő összeállításában a Kecskemét anno... Képek a régi Kecskemétről (Kecskemét, 1998). *Demeter Zsófia* és *Gelencsér Ferenc* összeállítás (Székesfehérvár anno... Pillanatképek egy város életéből. Székesfehérvár, 1990) minőségét lerontja a gyenge nyomás. E kiadványok előzménynek tekinthető a Budapest anno... Fényképfelvételek műteremben és házon kívül. *Klősz György* ismert és ismeretlen kortársainak felvételei (Seenger Ervin összeállításában. Bp. 1979).

Fehér Zoltán tanár, aki 1996-ban jelentette meg *Bátya* életrajza című kötetét, 2002-ben adta ki újabb gyűjtését: *Fekete faluban fehér torony* lát-szik (bátyai képeskönyv). Csaknem kétszáz, 1945 előtt készült fénykép alapján alkothatunk képet a Duna menti falu (Kalocsától délre fekszik) életéről, egykori emberei mindennapjairól, ünnepeiről,

családjairól. A kötet témakörök szerint rendezett (táj, falukép, épületek, munka, ünnepek, óvoda, iskola, művelődés, családok, katonaelet). A nyomtatás minősége jóval gyengébb, mint a lajosmizsei köteté, főleg a színes képek esetében. Ebben közre-játszhat az is, hogy több képet a közléshez fölnagyítottak, s ez az eljárás is rontotta minőségüket. A jegyzetekben közölt szövegeket e kötet esetében is lehetett volna az egyes képeknel közölni, így minden adat együtt tanulmányozható lenne.

A képes levelezőlapok gyűjtése egyre népszerűbb. Aukciók során komoly áron cserélnek gazdát az egyes darabok. Az utóbbi években Pápa, Szombathely, Zalaegerszeg, Nyíregyháza, Nagyvárad, Kolozsvár és más városok régi képeslapjait tették közzé egy-egy kötetben. *Tóth-Baranyi Antal* magángyűjteményének egy részét tette közzé és mutatta be kiállításra is Siófokon, 2000-ben (Siófok. Pillantás a múltba. Képeslapok a századfordulóról. A helytörténeti leírásokat *Matyikó Sebestyén József* készítette). A Magyar Nemzeti Múzeum kiadásában jelent meg (1996) a *Volt egyszer egy Magyarország. A századvég és a századelő világa* című kötet (*Gerő András, Jalsovszky Katalin* és *Tomsics Emőke* munkája), amely mintát ad arra, hogyan kell válogatni egy összeállítást, s a kiadást hogyan kell gondozni.

Reméljük, a képeslapok, régi fényképfelvételek közzététele a jövőben is folytatódik. A gondot csak az jelenti, hogy a viszonylag drága képes kiadványok megvásárlása az érdeklődők számára egyre nagyobb nehézségbe ütközik. (*Lajosmizsei Helytörténeti és Kulturális Egyesület*, 2002).

Csorba Csaba

MAROSVÁRI ATTILA-ZOMBORI ISTVÁN

A legmakaibb makai

Tanulmányok a 75 éves dr. Tóth Ferenc tiszteletére

Előjáróban megjegyzem, hogy személyesen nem, csak szakmai „hírből” ismerem Tóth Ferencet. Mégis szerkesztőnk, Halász Péter kérésére – több okból is – könnyen és jó szívvvel vállaltam, hogy írrok a születésnapján tisztelegő kötetéről. Elsősorban azért természetesen, hogy a Honismeret szerkesztő bizottsága és olvasói nevében is, igaz, némileg megkésve, csatlakozzam a háromnegyed évszázados, „kerek” születésnapon tő közszöntőkhöz, további eredményes munkát, töretlen alkotó kedvet és jó egészséget kívánva. Másrészt azért, hogy megemeljem a kalapom Tóth Ferenc tiszteletére parancsoló tudományos életműve előtt: az ünnepi kötet függelékében a Mátó Erzsébet által összeállított bibliográfia az 1965–2002 közötti időszakból 350-et meghaladó publikációt tartalmaz, s rendkívüli szerkesztői munkáról is tanúskodik. De elsősorban azért vállaltam az írást, hogy – magam is majd három évtizede múzeumban dolgozván – tisztelegek a vidéki múzeumban szinte egyszemélyes „intézményként” tevékenykedő kiváló emberek előtt, akik nélkül messze nem tartá-

na itt sem a magyar múzeumi ügy, sem annak társadalmi háttere, megbecsülése.

Számos településen, ahol muzeális közgyűjtemény működik, annak léte, sorsa, működése évtizedeken át jószerével egy-egy személyiség életével, tevékenységével kapcsolódik egybe. Ha bárki idegen a múzeum iránt érdeklődik, vagy a helyi történelem bármely szellemi-tárgyi emléke érdekli, mindenki egy személyhez küldi: olyanhoz, aki jószerével maga a múzeum, maga a közös múlt, emlékezet letéteményese. Erősíti ezt a kötést és megbecsülést, ha az illető a város vagy a szűkebb táj szülőtte, esetleg – élete egy szakaszában – pedagógusként nevelte a település ifjúságát. Számosan voltak, vannak, akik maguk kezdték szervezni vagy újraszervezni a múzeumokat is, s életük elválaszthatatlan annak működésétől. Példaként említsem a régiókból a gergelyi református lelkész Csizsár Árpádot, a vásárosnaményi Beregi Múzeum létrehozóját, vagy Lukács Gáspárt, aki gimnáziumi tanársága után, nyugdíjasként lett a mezőkövesdi Matyó Múzeum igazgatója. Szerencsére, ma is élnek közöttünk hasonló személyiségek, a Tóth Ferenchez hasonló lokálpatrióták, akik azonban messze túltekinthetnek saját településük határára, s annak múltját a társadalom és a műveltség történetének általánosabb összefüggérendszerében vizsgálják. A napi múzeumi feladat persze szikár adminisztrációt, a múzeumépületről, raktárról való gondoskodást a város kulturális életében való sokféle feladatot jelent, nem csak a tudományt, s még jó, ha vannak hozzá társak, segítők.

Természetesen az adott település helye és helyzete, szellemisége, az elődök teljesítménye nagyban behatárolja a múzeumépítők mozgásterét. Úgy gondolom, hogy Tóth Ferenc ebben az értelemben gazdag kulturális tradíció örököse és folytatója. Maga Makó jelentős, nagy múltú település. Szeged közelsége és szellemisége is számos összefüggésben tetten érhető. Gondoljunk csak azokra a jelesekre – az ügyvéd, hírlapíró *Éspersit János*, *Móra Ferenc*, *Juhász Gyula*, *József Attila* – akik kulturális hidakat alkottak. Vagy a *Szegedi Fiatalok* körére, a két háború között induló társadalomkutatói tevékenységre. Ez utóbbiban persze nem elhallgatva a makói születésű *Erdei Ferenc* nevét, aki nem csupán kitűnő társadalomkutató volt, de a vidéki Magyarország modernizációjában éppen a Duna-Tisza közti tanyás település és gazdasági-társadalmi fejlődés példáinak szánt kitüntetést figyelmet. De utalnom kell az „örökség” kapcsán *Bálint Sándor* szerepére is, aki a *szegedi nagytáj* műveltségét, az abban ható koherens tényezők szerepét feltárta.

Tóth Ferenc ennek az örökségnek, árnyaltan összetett szellemiségnek az örököse és továbbvivője. Múzeuma ugyan a XIX. század végén megszerveződött, de 1950-ben újjá kellett szervezni, ami nem kevés feladatot jelentett. Ha Tóth Ferenc szakirodalmi munkásságát nézzük, az tipikusan tükrözi a vidéki múzeumi ember – részben vállalt, részben kényszerű – sokirányúságát. Az intézmény történetétől, a múzeumbarátok szerveződésének históriájától a marosmenti művésztelepig, illetve a tájban alkotó művészekig, a tárgyi és szel-

lemi néprajz kulturális emlékeitől a helyi társadalom históriájáig, a jellegadó termelvény, a *makói hagyma* természetésének történetétől a városkép változásáig, a térség jeles szülöttjeinek életrajzától az irodalomtörténetig terjed. S még számtalan más témára amivel foglalkozott, foglalkozik.

Tisztelői, barátai már öt évvel ezelőtt is egy ünnepi kötettel köszöntötték Tóth Ferencet (Halnagyi Pál szerk.: *Tanulmányok. Tóth Ferenc köszöntése*. A Makó Múzeum Füzetek 90. Makó, 1998.), amelyben kitűnő szakemberek – a teljesség igénye nélkül: Blazovich László, Dömötör János, Halász Péter, Péter László, Vörös Gabriella, a már sajnálatosan örökre eltávozott Köhgyi Mihály, és még mások tisztelegtek A mostani kötet Csongrád Megye Önkormányzata és Makó Város Önkormányzata jelentette meg. A szerzői kör egy része megmaradt az öt évvel ezelőtiből. Közülük külön is megemlítem a két jeles néprajzos kollégát, akik közvetlenül is Tóth Ferenc személyéhez, illetve a makói József Attila Múzeumhoz kötődnek: a nemzetközi rangú táncutatót, a kitűnő Felföldi Lászlót (*Hiteles alkotó, hiteles mű, hitelesség. A folklór különféle kontextusokban*), és Markos Györgyit (*Apátfalva születés körüli szokásairól*).

Jelen kötet írásainak első blokkja személyes hangú köszöntéseket tartalmaz, majd a tanulmányok sora következik. Nincs lehetőség itt valamennyi szömbavételére, csupán néhányat említhetek. (Meggjegyzem, hogy jelen kötet tematikája jobban a város, Makó felé fordult, mint a korábbiaké.) Blazovich László az erdélyi szászok kiváltságlevele, az Andreanum kapcsán a korai magyar feudális állam szervezésének históriájához közöl érdekes adalékokat. Forgó Géza II. Rákóczi Ferenc hamvainak hazahozatala kapcsán vizsgálja a makói nép viszonyulását, Orbán Imre a Szent István-plébánia épületeinek, intézményeinek 1835-ös állapotát mutatja be. Szabó Ferenc az 1855-1964 közötti faiskola-létesítési törekvéseket mutatja be, Marosvári Attila pedig a XX. század kertbarát mozgalmak helyi históriájáról ír. Juhász Antal a szegedi nagytáj népi építészetének egy elemét a tetőformákat ismerteti, Bárkányi Ildikó pedig hódmezővásárhelyi gyermekjátékokról ír. Péter László írása Németh László – valószínűleg csak eszmei – kapcsolata okán az 1960-as évek elejének végtele-nül bonyolult eszmei-ideológiai küzdelmeiről szól. A leghangsúlyosabban talán a Németh László által képviselt nemzeti gondolatot magát a baloldali hatalmat is megosztották, s a vidéki Magyarország képviselői közül – baloldali elkötelezettként is – számosan kivívták maguknak a központi hatalom korifeusainak haragját. Péter László munkája különös igazolása annak, hogy a szellem, a tudás milyen veszélyes a hatalom számára: a gondolkodónak, alkotónak akár meg sem kell lennie, mégis komoly gondot okoz az ideológia-gyártók számára.

A kötetet Tóth Ferenc szakirodalmi munkásságának bibliográfiája zárja, meg néhány fotó. Az utóbbiak mintha azt (is) sugallnák, hogy a múzeumokban lényegesen több az állandóság, a marandó, mint az azt körülvevő világunkban.

2002-ben, a magyar múzeumügy kétszáz éves évfordulóját ünnepeelve, egyik főszerkesztőként volt alkalmam jegyezni egy életrajzi lexikont, ami a múzeumi terület jeleseit gyűjtötte egybe (Magyar Múzeumi Arcképcsarnok, Budapest, 2002. Tarsoly Kiadó). A munka egyik fontos tanulsága volt, hogy milyen keveset tudunk azokról a múzeumi emberekről, akik nélkül valójában nincs múzeum. Azokról a „mindenesekről”, akiket a maguk köre, közössége ismer, becsül, de amikor a kortársak is elfognak, emléküik száraz bibliográfiai adatként élnek tovább. Úgy gondolom, nagyon jó, hogy elkészült a Tóth Ferencet köszöntő kötet, s hogy hasonló könyvek készülnek, erősítve a múzeumok, helyi közösségek megtartó erejét. (Szeged-Makó, 2003.)

Viga Gyula

DUSNOKI-DRASKOVICH JÓZSEF:

Nyitott múlt

Tanulmányok, történetek Gyuláról,
Békés vármegyéről és a fordított világról

A vasok kötet egyáltalán nem tekinthető füzetnek, még úgy sem, hogy a jóhírű, jól szerkesztett Gyulai Füzetek 12. számaként jelent meg. *Dusnoki-Draskovich József*, fiatal történésszünk olyan művelődéstörténeti tanulmánykötetéről van szó, amely a hangsúlyozott lokalitás – Gyula városa, Békés megye – ellenére igen sok általános érvényű történeti, művelődéstörténeti és történeti néprajzi megállapítást, leírást, összefoglaló értékelést tartalmazó tanulmányokból áll. Dusnoki-Draskovich József első renden történész, foglalkozására nézve levéltáros, ami levele ugyanúgy meghatározza munkásságát, mint a muzeológusét a muzeológia. Előbbiét a konkrét tárgyi világ, az utóbbiét a levéltár írott anyagai, a források teszik aprólékosan pontosná, hitelessé, még akkor is, ha egyébként nagyroptú, korokon, egyéniségeken átívelő tárgyakról beszél.

Fontos, általános érvényűeknek vehető kérdések alapján és módszerekkel vizsgálja például Gyula városa „kezdeteit”, legkorábbi történetét, feltéve a kérdést: Hol volt „Julamonostora” és Vata földvára? Már ennek a fejtegetésének is van némi néprajzi vonatkozása, de Gyula mezőváros topográfiájának kérdései (XIV–XVIII. század) című tanulmánya aztán igazán nagyszerű történeti-néprajzi munka. Alapozó jellegű tanulmányban foglalkozik Bél Mátyás és Békés vármegye felfedezése címmel egy, a nagy múltú város kutatása forrásainak, személyiségeinek pontosabb, hatásában-jelentőségében felmért értékeinek körvonalazásával is. Néprajzi-művelődéstörténeti vonatkozásban kiemelkedő a Mogyoróssy János: Egy kisvárosi nemes könyvei és műveltsége című tanulmánya; hiszen ne feledjük, hogy Mogyoróssy János volt az egyik legkorábbi közkönyvtár és múzeum alapító-adományozója. Kevesen foglalkoztak azzal a témával, hogy milyen volt, kik és hogyan csinálták, milyen forrásokból táplálkoztak a kastélyaikba

visszavonultan, de széleskörű társasági életet élő, hivatásos mulattatót is foglalkoztató XVIII. századi főúr, illetve főúri család „időmulatása” (Egy XVIII. századi arisztokrata család mulattatója. Antonius atya históriái). Antonius atya egyfajta „fordított világgal” szórakoztatta főúri közönségét. Nem is gondolva arra, hogy jó két évszázad múltán az a bizonyos „fordított világ” mily nagy mértékben fogja foglalkoztatni a néprajztudomány, a kulturális antropológia vezető személyiségeit. Dusnoki a kiváló elméleti és módszertani tájékozottságon alapuló tanulmánya elején tárgyára vonatkozóan ezt írja: „A fordított világ először is egy rendkívül hosszú élettartamú kollektív mentális reprezentációnak tekinthető, amely a legkülönbözőbb verbális, írásbeli és képi formákban nyert kifejezést, azt mondhatjuk, hogy részét alkotta a világról folyó diskurzusnak (...) így egyfajta mentális magatartásmódról vagy magatartásmodellről beszélhetünk, amelynek megvolt a maga saját logikája és jelrendszere. Az említett társadalmi interakciók és azok rejtett vagy világosan kifejeződő szimbolikájának kutatásában elsősorban a néprajz, illetve a kulturális antropológia művelőiehez társulhat a történész.” (Sajnos, ennek a nagyszerű „par excellence” néprajzi-kulturális antropológiai tanulmánynak a részletes ismertetésére ebben a recenzióban nem térhetünk ki, viszont felhívhatjuk rá a figyelmet, főleg azokat, akik hasonló témákkal foglalkozva nem, vagy keveset tudnak erről a tanulmányról.)

Hasonlóan nemcsak lokális szempontból szármíthat érdeklődésre a tanulmánykötet utolsó közleménye is: Implom József helytörténeti munkásságáról. Az eredetileg nyelvész, de a régészettől, a néprajzon át a történelemtudományig sok mindennel foglalkozó *Implom József* élettörténete különböző írásokból eléggé ismert, úgy tűnik, hogy helytörténeti munkásságáról külön szólni, még hozzá olyan módon, hogy munkássága egészét a helytörténeti tevékenységéből származtatja, sok új szempont felvetésével járhat. Természetesen szerzőnk ezúttal is elvi-módszertani bevezetéssel, problémafelvetéssel áll elő, ami nagyon érdekesen kibővíti nemcsak a helytörténet műfaji, hanem tartalmi kereteit is. Dusnoki Draskovich Józsefnél a többek által „komplex helytörténetek” nevezett kutatási-feldolgozási módszernek és szempontoknak egy, a korábbiánál lényegesen bővebb, szélesebb elvi-módszertani szemléleten és gyakorlaton alapuló meghatározásával találkozhatunk. Ráadásul egy konkrét személyiség, Implom József helytörténeti munkásságának elemzése kapcsán. A tanulmányokhoz, amelyekről egy külön, rövid fejezet is tájékoztató (Tájékoztató a kötet írásairól), számos, érdekes és viszonylag ritka képanyag, valamint bőséges németnyelvű összefoglaló járul.

A főként néprajzi szempontból ismertett tanulmánykötet (több más, hasonlóan értékes, inkább történeti tanulmányáról nem is szólva) mindenképpen figyelemfelkeltő és ismerete néprajzos-antropológusaink számára nélkülözhetetlen. (Gyulai Füzetek 12. Gyula 2000.)

Dankó Imre

Híres selmecbányai tanárok

Dr. Csáky Károly Ipolyságon élő etnográfus, helytörténész, pedagógus neve jól ismert a hajdani Hont, a mai Szlovákia néprajzi, helytörténeti, pedagógiai és közéleti érdeklődési személyei előtt, de nem ismeretlen a Honismeret olvasói számára sem, hiszen rendszeresen publikál a folyóiratban. A dunaszerdahelyi Liliom Aurum kiadó immár harmadik, az egykori Hont vármegye illetve Selmecbánya szabad királyi város neves alakjait bemutatató kötetét adta ki szerzőnktől 2003-ban.

Az 1990-es évek elején Hont megye két egykori székhelyének, Kemencének és Ipolyságnak általános iskolái „Múlttal a jövőért” címmel helytörténeti, néprajzi, természetismereti, irodalomtörténeti vetélkedősorozatot indítottak 10–14 éves tanulóik részére. A felkészüléshez bizony elég szűkös volt elsősorban a megye kiemelkedő személyiségeire vonatkozó irodalom. Az Ipolyságon megjelenő Honti Lapok ekkortájt kezdte közölni Csáky tanár úrnak a megyében született jeles személyeiről írott kisportréit. E cikkek aztán fénymásolat formájában jutottak el a diákokhoz, s szolgálták a fiatal generációk – de nem utolsósorban az őket felkészítő tanárok – hiányos helytörténeti ismereteinek gyarapítását. A cikksorozatból könyv született: *Honti Arképszarnok* címmel 104, a vármegyében született jeles XV–XIX. századi személy portréját közölte 1998-ban.

Ezt a kötetet követte 2002-ben a *Jeles elődeink*, majd a mostani *Híres selmecbányai tanárok* című, hogy az 1998-as művének Előszavában leírt hiányérzetét pótolja, de egyúttal az ott megfogalmazott ars poeticáját is teljesítse: „A portrészort tán lehetett volna bővíteni és tökéletesíteni, de mindez egy ilyen jellegű kötet késleltetését jelentette volna. Márpedig egy-egy régióban csak az hasznosítható, amit leteszünk a szellemi asztalra. S az még a maga hiányosságaival is szolgálhatja nemes ügyünket: az emlékeztetést és emlékeztetést, az öntudaterősítést, múltunk szellemi birtokbavételét s jövőnk alapozását.”

A szerző legújabb kötetében a földrajzilag Hont vármegye területén lévő bánya-, illetve szabad királyi város neves oktatóiról, pedagógusairól közöl – a geológus Adda Kálmántól a vegyész Zemplén Gézáig – portréit. Betűrend szerint előbb 161 tanárról részletesebb – a munkásságukat fémjelző műveik megemlékezésével és a rájuk vonatkozó irodalom feltüntetésével – míg 40 oktatóról vázlatosabb életutató ismerhet meg az olvasó.

Mindezek előtt azonban – a szerző szerinti szerény alcímmel – Selmecbánya vázlatos iskolatörténetével ismerkedhetünk meg. A felvidéki városok győngyszemeként is emlegetett, a világ kulturális örökségének részévé nyilvánított települést a bányászaton túl, vagy a bányászat mellett az itt folyó, a régi-régi múltban gyökerező, magas szintű, európai kisugárzású nevelés, tanítás, oktatás tette híressé.

Az iskolatörténeti áttekintésből megtudhatjuk, hogy Selmecbányán is az egyház már a virágzó középkorban lerakta az oktatás alapjait: vélhetőleg a XIII. század közepén már plébániai iskolával, a XVI. századtól gimnáziumi szintű középiskolával rendelkezett a bányaváros. Mint jelentős arányban német anyanyelvű lakosságú településen, Luther tanai a városban már korán elterjedtek, s ennek köszönhetően az evangélikusok is hozzáfogtak az iskolák szervezéséhez. Nem kizárt, hogy 1528-ban már evangélikus gimnázium működött a városban, ahol kezdetben német és latin volt az oktatás nyelve, rangja pedig hol kis- majd nagygimnázium, 1837-től pedig líceum. Közismert, hogy falai közt diákoskodott Petőfi Sándor és Mikszáth Kálmán. Az 1840-es évek elejétől megjelent a magyar és szlovák nyelv oktatása is.

A reformáció által háttérbe szorított katolikus egyház a jezsuita rend városban történt megalapításával az iskoláztatásban is ismételt aktív szerephez jutott. 1649-re tehető a Selmecbányai Királyi Katolikus Nagygimnázium alapításának esztendője, ahol latin majd 1784-től német nyelven folyt az oktatás. A jezsuita rend eltörlését követő néhány évvel a piaristák veszik át az intézményt. 1807-től tantárgyként oktatták, 1844-től tanítási nyelvként használták a magyart. A szlovák 1861-től tannelvet, az 1870-es évektől „segédnyelv” a magyar mellett.

Nem kevésbé izgalmas a selmeci Bányászati és Erdészeti Főiskola történetéről adott áttekintés. Történelemből általános iskolai tananyag, hogy a Magyar Királyság a XIV. században az aránybányászatban Európában az első, ezüst kitermelésben a második helyet foglalta el, s már az Árpád-korban számottevő volt a sóbányászat. A bányászat pedig nem nélkülözhetette a műszaki és természettudományi ismereteket, sőt igényelte az ilyen irányú kutatásokat, találmányokat. Közismert, hogy a gőzgép kifejlesztésére is a bányászat igényei (a bányavíz eltávolítása, kiszivattyúzása, a kitermelt ásványok felszínre hozatala) gyakoroltak számottevő hatást.

Csáky Károly – mint ahogy ezt megtette az előbbi két intézménynél is – a szervező, vezető oktatók nevének megemlékezésével, munkásságuk rövid méltatásával ismerteti az „akadémia” történetét. III. Károly 1735. június 22-i leiratában K. k. Bergschule – Bányászati-kohászati Tanintézet néven állította fel az első magyar bányatisztképző iskolát. 1762. október 22-én pedig Mária Terézia részvételével összeülő tanácskozáson olyan döntés született, hogy az egész birodalom számára létre kell hozni egy bányász-műszaki szakembereket képző intézetet. Ennek helyéül Selmecbányát választották, mert „a birodalmon belül itt található meg a legkorszerűbb s legsokrétűbb bányászati-kohászati berendezések”. Ez a határozat, ez a rendelet teremtette meg az akadémiai szintű képzést elsőként nemcsak Magyarországon, de az egész birodalomban, sőt Európában is! Az oktatás nyelve a birodalmi érdekek megfelelően a német lett. Az akadémia mellett 1808-ban erdészeti tanintézetet létesítettek, melyet aztán 1846-ban az akadémia tanszékévé

szerveztek. Ennek megfelelően kapta új nevét: Bányászati és Erdészeti Akadémia, mely aztán 1867-től magyar állami intézménnyé vált, s 1868-tól magyar nyelven oktatta hallgatóit. A XIX. század végén új épületekbe költözött intézmény val azután az első világháborút követően tragikus alakul: 1919-ben kényszerűségből Sopronba költöztetik, s ebből a sebből a város máig sem gyógyult ki.

A továbbiakban nézzük meg, kiket tart érdemesnek szerzőnk a selmecbányai arcképcsarnokban való elhelyezésre. Oktalanság lenne itt felsorolni azt a kerekén kétszáz nevet, kiknek életútjával megismerteti az olvasót. Talán szerencsésebb megoldásnak tűnhet, ha a recenzens önkényes választása szerint néhány ismertebb személy alakját ragadjuk ki. Előre kell bocsátanunk, hogy Selmecbánya a középkortól fogva német ajkú bányászok, polgárok valamint szlovákok és magyarok lakóhelye volt, így természetesen kell vennünk azt, hogy az iskolák oktatói, tanítói, tanárai között egyaránt találunk magyar, szlovák és német anyanyelvűeket, de gyakran működtek itt a birodalom határán kívülről érkezett professzorok is.

Arany Dániel (1863–1945) matematikus nevét ma leginkább a róla elnevezett középiskolai matematika versenyről ismerhetjük; 1889–90-ben az akadémia mennyiség-tani tanszékének tanársegéde. Győri munkássága idején indította, és három évén át szerkesztette a Középiskolai Matematikai Lapokat.

Bergfest Árpád (1881–1964) nevét pedagógusként (elemi iskolai tanító, technikum óraadó tanár), a szlovákiai bányatörténeti kutatások úttörőjeként, a bányászati levéltár egyik legalaposabb és leghozzáértőbb rendszerezőjeként és nem utolsósorban a *Hont vármegye történelmi földrajza* című könyvecske szerzőjeként illik megjegyeznünk.

Breznyik János (1815–1897) Mikszáth egykori magyar nyelv és irodalom szakos tanára az evangélikus líceumban, aki három ízben is betöltötte az intézmény igazgatói tisztét, s feldolgozta a selmeci evangélikus egyház és líceum történetét, érintve Petőfi Selmecbányán töltött hónapjait is.

Dobšinský Pavol (1828–1885) szlovák evangélikus lelkész, író, publicista, műfordító és néprajzi gyűjtő 1858–1861 között a líceumban „a tót nyelv és irodalom” előadására kapott megbízatást.

Doppler, Christian (1803–1853) osztrák matematikus, fizikus 1848–49-ben az akadémia matematika–fizika–mechanika tanára; nevét világszerte ismertté tette a „Doppler-effektus” elvének felfedezése.

Mikoviny Sámuel (1700–1750) professzor, a Porosz k. r. Tudományos Társaság tagja, korának jelentős magyar polihisztorja, a tudományos térképezés megalapítója, a selmeci vízfelfogó rendszer megteremtője 1735. szeptember 28-án kapott III. Károlytól kinevezést a Bányászati-kohászati Tanintézet oktatói állására, s sok-sok diákból nevelt szakembert a tudományok számára.

Szártorisz Ferenc (1834–19.?).), a piarista gimnázium tanárának nevével az 1889 és 1909 között ki-

adott Selmecbányai Katolikus Nagygyimnázium értesítőiben találkozhat a bűvárkodó érdeklődő; személye abból a szempontból is figyelemre méltó, hogy az 1895/96. évi értesítőben közzétette *A selmecbányai kir. kath. gymnasium története* című terjedelmes iskolatörténeti dolgozatát.

Wehrle Alajos (Vehrlé, Alois) (1791–1835), a morvaországi születésű nemzetközileg elismert vegyész, mineralógus, tudós professzor 1820 és 1835 között működött az akadémia kohászat – kémia – ásványtan tanszékén. Elismerésre méltó elemzései közül a Magyar Életrajzi Lexikon is kiemeli, hogy „... Wehrle elemezte a Selmecbánya környéki, ezüstöt tartalmazó tetradimitet és a Hont megyei Börzsöny hegység bizmuttellurid ásványát, amely szintén nevét viseli.”

Kiemelhetnénk még a jeles tanárok, oktatók közül Ambrózy Sámuel (1748–1806) evangélikus prédikátor, egyházi író; Benyák József Bernát (1745–1829) piarista tanár, író, filozófus, nyelvész; Blatny (Blatny) Tibor (1883–1969) erdőmérnök és botanikus; Boleman Géza (1876–1961) műgyegetmi tanár, fizikus; Boleman István (1795–1882) tanár és lelkész, pedagógiai és egyházi író; Böckh Hugó (1874–1931) geológus és mások nevét is. Megtehetnénk, hiszen a szabad királyi városban, a történelmi Hont megyében, a Magyar Királyságban másutt vagy a Habsburgok birodalmában, sőt azon túl született és Selmecbányának, mint iskolavárosnak hírért-nevét öregbítő tudósok, szakírók, kutatók vagy csupán csak nevelő és oktató tanítók, tanárok száma örvendetesen tekintélyes.

S örülhetünk annak is, hogy akad lelkes lokálpatrióta, aki nem sajnálja az ilyen gyűjtőmunkára idejét, fáradozását, sőt azon örködik, hogy a feledéstől megmentse régióink megbecsülésre méltó személyiségeinek emlékét. Csáky Károly eddigi munkássága ezen törekvése példaeértékű. Kívánjuk, hogy megjelent és készülő munkái tovább gazdagítsák Hont vármegye hely- és művelődéstörténetét, néprajza iránt érdeklődők és a kutatók ismereteit, a fiatal generációk tudását, s miként a Bevezetésben a szerző maga fogalmazza meg: „önismeretre, önbecsülésre oklison, a tudományok iránti érdeklődésre ösztönözön”.

Az izléses kivitelű kötetben a legtöbb tanárról képet találunk, a szerző közzéteszi egy-egy művük címlapját, bemutatja a Selmecbányán nyugvó hírességek síremlékét. A kötet végén bőséges jegyzékét találjuk a feldolgozott, felhasznált irodalomnak, forrásmunkáknak valamint magyar–szlovák helységnévtár egészíti ki a művet.

(Lilium Aurum, Dunaszerdahely, 2003.)

Dr. Koczó József

Ajkai életrajzi lexikon

Veszprém megyében hagyománya van a biográfiai kiadványoknak. Az 1929-es év kiemelkedő kötete volt a helyi nobilitásokat feldolgozó *Veszprém megyei fejek* című munka, amit Sziklay János műve a *Veszprém város az irodalomban és művészet-*

ben követett 1932-ben. Ugyancsak Sziklay gyűjtésében és szerkesztésében jelent meg a *Dunántúli kultúrmunkások* című kézikönyv 1941-ben, amelyben helyet kaptak a megyéhez valamilyen módon kötődő hírességek életrajzai is.

A folytatásra sokáig kellett várni, de a Harmath-Katsányi: *Veszprém megye irodalmi hagyományai* című, életrajzi adatokat is bőségesen tartalmazó kézikönyv a maga négy kiadásával (1984-ig) mutatta az igényt a hasonló művekre. A már címében is műfaját jelző kiadványt, az egyetlen nagyobb szabású szakmunkát, a *Pápai pedagógus lexikont* 1997-ben adták ki. A teljes megyei anyag közlésére a Varga Béla főszerkesztésében 1998-ban közreadott *Veszprém megyei életrajzi lexikon* és a 2001-ben megjelent *Veszprém megyei kortárs életrajzi lexikon* vállalkozott. Merítési mélységét terjedelme jelentősen korlátozta, ezért máig nagyon fontosá a helyi biográfiai kiadványok közzététele. Veszprém megye városai közül elsőnek a *Tapolcai életrajzi lexikon* jelent meg 2000-ben, majd ugyanennek a második kötete a 2003. év elején.

A rendszerváltás előtti korszakban jelentős szerepet játszó iparváros, Ajka lezárt életpályájú hírességeinek életrajzait tartalmazó *Ajkai életrajzi lexikon* 2003-ban jelent meg. A kötet anyagát Tilhof Endre, a városi könyvtár nyugalmazott igazgatója gyűjtötte és szerkesztette.

Ajka fiatal város. Kialakulása a XX. század közepén, 1950-ben kezdődött Ajka és Bódé községek összevonásával. Ugyanabban az esztendőben jött létre Tósok és Tósokberénd egybekapcsolásával Berénd. Ajka nagyközségből – Tósokberénddel egyesítve – 1959-ben lett város, amely 1977-ben Ajkarendek és Bakonygyepes területével és népességével tovább gyarapodott. Ajka jelenlegi méretét 1984-ben érte el, ekkor olvasztották be a Cséktúlból és Padragból 1961-ben létrejött Padragkút községet.

Az Ajka városát alkotó nyolc községhez köthető személyek életrajzai és fényképei töltik meg a majd 200 oldalas munkát, és az több mint 350 személyre vonatkozóan ad információt. Az összeállítás a megyei életrajzi lexikon anyagán és a témakörhöz kötődő egyéb műveken túlmenően feldolgozza mindazokat a lezárt életpályájú helyi közéleti szereplőket, akik a szerkesztő, Tilhof Endre látókörébe kerültek.

A községek története meghatározza a kötet szereplőinek a körét is. Más városok hasonló kiadványaival összehasonlítva érdekes összevetések tehetők. A középkorban már meglévő városokkal ellentétben a csak néhány évtizedes múltra visszatekintő Ajka város esetében jellemzően a XIX–XX. században élt személyek biográfiai teszik ki a döntő többséget. A korábbi évszázadokat alig tucatnyi nemesi család, földbirtokos, katona, és egyházi személy reprezentálja. A kötetben szereplők több mint felét a várost alkotó községekben valaha munkálkodó tanítók, tanárok, és a különböző vallási felekezetek papjai, lelkészei, illetve a város jellegéből adódóan a bányá és a különféle ipari üzemek műszaki szakemberei adják. Ez utóbbiak al-

kotó munkássága zömmel a XX. századra esik. Végül is nekik, illetve munkahelyeiknek: a bányának, az alukohónak, a timföldgyárnak, az üvegyárnak, a hőerőműnek köszönhető a városi rang megszerzése és a községek beolvadása-beolvasztása. A következő nagyobb létszámú kategória, a csaknem negyven fővel (alig több mint 10%) a falusi és városi tisztségviselők köre. A kiadványban egyenként az öt százalékot sem érik el az iparos-kereskedő, író-újságíró, művész, orvos-ügyvéd és sportoló életrajzok.

Számos szócikk primer forrásközlésnek is tekinthető, hiszen a túlélő házastárs vagy leszármazott szolgáltatta adatokat meg sehol sem közölték. A szerkesztő a biográfiák végén közli a felhasznált irodalmat is. A tevékenység helyét (a nyolc község nevét vagy a munkahely városrésze utaló megnevezését) vastagon szedve emeli ki, vizuálisan is szemléletesebbé téve a szócikk tartalmát.

A lexikon függeléke felekezetenként és községenként időrendben közli működési idejükkel együtt a lelképásztörök és a tanítók nevét. A közélet szereplői közül megadja a körjegyzők, főjegyzők nevét és működési területüket a szolgálati idővel kiegészítve. Szemléletes ábra mutatja Ajka város kialakulásának időrendjét. A kiadvány utolsó oldalán a mai Ajka térképe szerepel, a várost alkotó falvak nevének, mint városrészeknek a feltüntetésével.

A világos szerkesztésű Ajkai életrajzi lexikon – a Tapolcai életrajzi lexikon két kötetével együtt – a Veszprém megyei helyismereti-helytörténeti gyűjtemények eminens részeként példának szolgálhat a további lokális biográfiai munkák számára, melyek szükségessége a lokálpatriotizmus kialakítása és fejlesztése érdekében vitathatatlan. (Ajka, 2003.)

Csicszár Miklós

KISS ERIKA:

A Hűtőgépgyár és Jászberény fél évszázada

Kézbe véve a szép kiállítású kötetet, rögtön felvetődik a kérdés, hogy az önálló vállalat történeti kötetekkel, a szinte folyamatosan vezetett üzemtörténeti krónikával rendelkező, s az egyik legjobb dokumentált hazai cégépipari vállalat történetéhez – az éppen mindenkor esedékes utolsó évtizednyi időszakot leszámítva – a szerző vajon tudott-e valami újat hozzátenni, valami újjal, mással jelentkezni?

Ma az eléggé ritkán megjelenő hasonló munkák többsége a jelenlegi – nálunk többnyire jó, ha alig évtizedes múltú – cégvezetések sikertörténetei. A hazai jelentősebb cégek gyakran csupán pénzügyi befektetői tulajdonosi köre – úgy tűnik – zömmel csak ezt várja el, hiszen korábban a legkritikáiban volt bármilyen kötődésük is az adott vállalathoz, céghez vagy intézményhez. Az új – és ez vonatkozik a külföldi, de a hazai tulajdonú cégek-

re egyaránt – tulajdonosok ritkán építik be a külvilágnak szóló képükbe a múlt emlékeit és eredményeit. Vagy ha igen, a múlt ismerete és ápolása többnyire akkor is a mindenkor PR és marketing érdekeknek rendelődik alá.

Itt más történet. A kötet arányosan foglalkozik múlttal és jellel, vállalattal és környezetével, s mindenekelőtt az emberekkel. Szerzőnk alapvető módszere a történeti múlt dokumentatív kutatása mellett az emberek megszólaltatása volt. A történetírásnak, a múlt dokumentálásának korunkban is az írásos anyagok a legfontosabb információforrásai. A visszaemlékezés, a szóbeli forrás és a személyes dokumentum így az első pillanatra valamiféle forráspótlónak tűnik. Nélkülük viszont jó néhány történeti probléma megoldhatatlan, mert a felmerülő kérdésekről valamilyen oknál fogva nem hozzáférhetők a történeti dokumentumok, nem maradtak meg a hivatalos feljegyzések, vagy sok esetben ilyenek nem is készültek. A visszaemlékezéseket – legyen az riport, vagy bármilyen más módon rögzített anyag –, nélkülözhetetlennek is kell tekintenünk, mert a személyes élmények a múlt élőbb ábrázolását teszik lehetővé, s általuk jobban érthetővé válnak az események és mozgatórugóik is.

A szóbeli történelem iránt megnyilvánuló érdeklődésnek az utóbbi évtizedekben alig van köze a döntésekben résztvevők megszólaltatásához, tudásuk és tapasztalatuk történeti forrásként való hasznosításához. Átpolitizált jelenünkben többnyire csak a politika résztvevői szólnak meg, a gyakorlati gazdasági életé szinté alig. Ezért is fontos e kötet, mert ebben elsődlegesen a vállalat gazdasági és a műszaki-szakmai vezetése szól meg.

A vállalati mindennapok mikro- és makrokapcsolatai tárulnak fel az a kettős szerkezettel, amikor is a dokumentált eseményhez, annak történetéhez kapcsolódóan megszólal a benne résztvevő, a történeteket esetenként jelentősen befolyásoló egykori és mai vezető, mérnök és feltaláló. Jelentősen színesebb, árnyaltabb kép rajzolódik így az olvasó elé, akár az itt először ismertett (honvédségi) acélhüvelgyártásról, a Heller-Forgó rendszerű hőcserélők világsikeréről s az egyre jelentősebb teret nyerő hűtőgépgyártásról, a környék legjelentősebb munkaadójává nőtt egykori Gorjancz-birodalomról, egy-egy megtett évtizedről, annak számos momentumáról, majd a legutóbbi évtized minden korábitól merőben különböző voltáról.

A módszere által a valóság sokszínűbben jelenik meg, s nem csak munkakapcsolatok, a munkamódszerek vizsgálatában, hanem lehetőség nyílik a humán szféra számtalan területének és az életlehetőségeknek árnyaltabb elemzésére, a városhoz is szorosan kapcsolódó társadalmi valóság minél szélesebb spektrumú feltárására és megajzolására. De ide sorolhatók az iratokkal és dokumentumokkal kellő mélységig talán soha meg nem jeleníthető részletek: egy alkotó, feltaláló, egy adott vezető gondolkodásmódja, töprengései, a lényegre találásának tudozanatai, vagy akár maga a tudományos felfedezés. A vállalati döntésmechaniz-

mus, a ma jellemző lobbyzás, a párt- és egyéb kapcsolatok sem igen foghatók meg más eszközzel, mint az itt példamutatóan használt szóbeli történet – az Oral History – módszereivel és azok alkalmazásával.

A kötet eset- és életrajz, esemény- és cégtörténet füzére végigkíséri a vállalat történetét az 1952-es alapítástól eltelt fél évszázadnyi időszakban. A már sok helyről és sokféleképpen ismert történeti események mellett újak, ismeretlenek is felbukkannak szép számmal, mivel már megengedti az időtávtat, s nem utolsó sorban a megváltozott élet.

A máskor megszokott történetfolyam, az események kronologikus és egyenletes üteme itt nem a megszokott. Azok az események kapnak nagyobb hangsúlyt, terjedelmet és fontosságot, amelyek a korábbi munkákból számtalan ok miatt kimaradtak, de amelyek ma már elemezhetők, értékükön tárgyalhatók. Mellettük érdemi szó kerül az itt dolgozókról, a munkásoktól a felsővezetőkhöz, a mindennapokról, a mindezeket keretbe foglaló Jászberény városáról egyaránt.

Az évtizednyi főfejezetekre osztott történetek legjelentősebbje „a változások korszaka” jelzővel illetett 1980-as évek története, amelynek vége átvezetett a mindenben gyökeres változásokat hozó privatizációs eseménysorozathoz. A tulajdonosi, termelési, gazdálkodási, szervezési és személyi átalakítások és átrendeződések rövid nyomon követésével plasztikusan jelentette meg a Szerző azt a nehézségekkel is teli tüzdel utat, amelynek során az egykori Lehel Hűtőgépgyár mára a svéd multinacionális cég, az Electrolux legfontosabb európai gyártóbázisává nőtte ki magát.

Kiss Erika gyártörténete jó és érdekes munka, üde színfolt a korábbi évtizedek virágzó üzem- és vállalat-történeti munkáinak mára jelentősen megkopott sorában.

(Gépipari Tudományos Egyesület, Jászberény, 2003.)

Bencze Géza

MÁRTON ZOLTÁN:

A búcsú – Pünkösöd Csíksomlyón

Márton Zoltán erdélyi születésű, Svédországban élő fotóművész. 1994 óta rendszeresen fényképezi a csíksomlyói pünkösdi búcsú eseményeit. Ebből a hatalmas anyagból állt össze egy igényes album, mely képet ad a magyarság legnagyobb zarándokhelyéről, a búcsú hangulatáról. Mert különleges hangulata van a csíksomlyói búcsúnak, ahová eljönnek a katolikus székelyek, a gyimesi és moldvai csángók, az erdélyi, felvidéki, délvidéki és magyarországi zarándokok, de érkeznek mindenhonnan a nagyvilágból, ahová magyarokat vett a sors, az utóbbi időben nemcsak a katolikusok, hanem egyre több protestáns is. A pünkösöd-szombati búcsú a világon szétszóródott magyarok legnagyobb találkozóhelye, a magyar nép Má-

ria-tisztelete és együvé tartozása mutatkozik itt meg. Eltűnnek a mesterséges országhatárok és vallási különbségek. Sajnos igaz az is, hogy a mind nagyobb, több százezres tömeget megmozgató esemény során a régi hagyományok némelyike már-már helyenként elveszni látszik.

Márton Zoltán megőrökíti a pünkösdi zárán-doklat hagyományos mozzanatait, s a fényképeket a következő hat téma köré csoportosítja: *A kegy-templomban – Felvonulás. A keresztút – A nyeregben. Szentmise – Levonulás. A kegytemplom előtt – A passiójáték – Napfelkelte.* A szerző az album végén rövid történeti áttekintést ad a csíksomlyói búcsújárás történetéről, a kegytemplomról és kápolnák-ról, a kegyzoborról és a keresztút stációiról.

Vajon mi az oka, hogy ez a Mária-kegyhely, a nyugati kereszténység egyik legkeletibb pontján ekkora tiszteletnek örvend? Sokan foglalkoztak ezzel, P. Daczó Árpád, Tánczos Vilmos, Székely László, Harangozó Imre, Molnár V. József, hogy csak a közelmúlt jelentősebb kutatóit említsük.

Csíksomlyó minden valószínűség szerint már a kereszténység felvétele előtt szent hely, az ősi Boldogasszony tisztelet helye volt, ami később a katolikus székelység megszentsé helye is lett. IV. Jenő pápa 1444-ben egy bullában említi, hogy óriási zárándokló tömeg szokott oda összegyűlni. 1442–1448 között a korábbi román kori templom helyére Hunyadi János támogatásával gótikus katedrális emeltek, melynek búcsúja Sárlos Boldogasszony ünnepe volt (július 2.). 1567-től a búcsújárás napja pünkösdszombatra került át, annak emlékére, hogy ezen a napon védték meg a csíki székelyek katolikus hitüket az unitárius erdélyi fejedelem ellenében. A gyergyóalfalvi István pap vezetésével a katolikus székelyek fegyvert fogtak, és a Somlyói Szűz Mária segítségét kérve a hargitai Tolvajos tetőn legyőzték az ellenük küldött sereget. A csata után a résztvevők Csíksomlyóra mentek hálaadásra, és imádkozva, énekelve megkerülték a Kissomlyó hegyet.

A búcsúmenet hagyományos rendje a mai napig is az egykori vonulási sorrendet tükrözi, első Gyergyó, majd Felcsík, Alcsík következik, ezután Nyárádmente, Sóvidék, Marosmente, Háromszék székely népe, a barcasági magyarok, a gyimesi csángók, legvégén a moldvai csángómagyarok. A csángószóval, zászlókkal érkező székely „keresztalják” – hagyományosan – még száz kilométerről is gyalog érkeztek. A távolabbi vidékekről is szervezeten jönnek, buszokkal. Régi hagyomány, hogy a szomszédos falvak megvárják egymást, és együtt haladnak tovább. Sokan már előző nap estére Somlyón vannak, és a kegytemplomban alsznak. A mai barokk templomot 1804-ben kezdték építeni és 1876-ban szentelték fel.

Az ünnep fontos eseménye a kegyzobor megérintése. Az 1510-es években hársfából készített kegyzobor a világon ismert legnagyobb ilyen szobor, a Napba öltözött Madonnát ábrázolja a gyermek Jézussal. Lába alatt a hold, veje körül pedig tizenkét csillagból álló koszorú van. Elsősorban a moldvai csángók szoktak ruhadarabokat, kendő-

ket hozzáérinteni, mivel hitük szerint a kegyzobor kegyelmi ereje a hozzáérintett tárgyakra is át-kerül. A kegyzoborhoz sok csodás esemény fűződik. Tűz nem fogott rajta, többször olyan fényben ragyogott, hogy a világgóság betöltötte a templomot, a tatárok nyolc ökörrrel sem tudták elvontatni. A szobor arcát sohasem kell takarítani, arca sugárzó, de katasztrófák előtt szomorúnak látják.

A búcsú napján kora reggelől érkeznek a „keresztalják”, a templom előtt meghajtják zászlóikat, azután vonulnak fel a Kissomlyó és Nagy-somlyó hegy közti nyeregbe, ahol a déli ünnepi szentmisét tartják. Sokan az igen meredek keresztutat, a Jézus-hágót választják. A keresztút stáció-feliratai tükrözik a székelység lelkiületét.

A kegytemplom elől, harangszó kíséretében indul el a „kordon”, a csíkszeredai Segítő Mária Gimnázium népviseletbe öltözött tanulói által mozgatott kötérendszer, melyen belül halad a papság és a ministránsok, itt viszik a templom jelvényeit. A gimnázium legjobb végzős diákját éri minden évben az a kitüntetés, hogy viheti az un. labarumot, a mintegy 30 kilogramm súlyú egyházi jelvényt, amit a hargitai győzelem emlékére készítettek. A hegyre való felvitelle embert próbáló teljesítmény. A menet a Kissomlyót megkerülve érinti a Salvator kápolnát, majd jut el a Hármashalom oltárhoz, ahol az ünnepi szentmisét tartják.

A szentmise utáni elvonulás is rendezetten, a hagyományos sorrendben történik, bár az utóbbi években ez a rendezettség is egyre inkább kezd felbomlani. Az egyes keresztalják hazaindulása is meghatározott időben és rendben történik. Vanak, akik a nagymiséét követően délután már útnak indulnak, mások csak vasárnap reggel. Akik maradnak, megnézhetik a passiójátékot, részt vehetnek a moldvai csángók számára tartott misén, a plébániatemplomban, s átvirrasztják az éjszakát. A virrasztás a Salvator kápolnában, a kegytemplomban és a plébániatemplomban történik. A búcsú felemelő élménye az éjszakai keresztút, a hajnali mise a Salvator kápolnánál, és a napfelkelte várása. Pünkösdvásárnap hajnalban a hívők, különösen a moldvai magyarok a Szentvedő Jézus kápolna közelében imádkozva és énekelve várják a felkelő Napot, amiben hitük szerint a Szentlélek galambját, a Szentháromságot vagy Máriát látják meg. A Napot kendőn keresztül nézik a csángók, s a látottakból az esztendő további eseményeire is következtetnek. Ezek a meghitt pillanatok tükröződnek a fényképeken is.

Márton Zoltán a búcsú hangulatát az apró részletek felvillantásával rakja össze. A kegytemplomban hosszú sor áll a szobor előtt, emberek imádkoznak, virrasztanak, és alszanak, a hegyen gyónást végzők képei, a keresztalják és a kordon vonulása, a papság a zenekarok az áhítattal elmélyülők, és a hajnali napvárók képeiből áll össze az album. A képek válogatása úgy történt, hogy megőrizze az ünnep meghittségét, szakralitását. A tiszta értékeket helyezi előtérbe és nem a sajnos mindent egyre jobban eluráló értéktelenséget, az itt is nagy számban árult giccses termékeket. Szükség van az ilyen művészi dokumentálásra, hiszen le-

het, hogy évek múlva a hagyományos somlyói búcsújárás egyes elemeit már hiába keresnénk, elkopik, átalakul, egyszerűsödik, ami által elveszti régi varázsát. A 78 színes és 22 fekete-fehér képet tartalmazó kötetet P. Márk József ferences atya bevezetője és Visky András költő záró gondolatai teszik teljessé.

(Idea Design & Print Kiadó Kolozsvár, 2003)

Údvarhelyi Nándor

LAKI-LUKÁCS LÁSZLÓ (szerk.):

Millenniumi Bódva-völgyi képeskönyv

Annak ellenére, hogy 1956-ban már megjelent egy Bódva-völgyi képeskönyv (írta és fényképezte Szabó Béla), s hogy a tájféldrajz kutatói ide, a Cseréhátra is eljutottak (Dénes György: A Bódvaszilasi-medence 700 éves története, 1983.; Dobány Zoltán: A Cseréhát történeti földrajza XVIII–XX. század, 1999., stb.) elmondhatjuk, hogy a Bódva-völgy a közvélemény előtt mind a mai napig eléggé ismeretlen. A legutóbbi időben a Bódva völgyében is erőteljes mozgásba lendült honismereti munkálatoknak köszönhetően megnőtt mind helyben, „odahaza”, mind másutt az országban, (kiemelten Miskolc, Nyíregyháza, Debrecen és Edelény kulturális intézményeiben, föld- és néprajzi, történeti kutatóiban) az érdeklődés a Cseréhát, ezen belül a Bódva völgye, a néhai Torna vármegye, Északnyugat-Borsod tájai, települései, az itt kialakult társadalom és kultúra iránt.

Arról is kell szólnunk, hogy az utóbbi időben számos tájról, településről, természeti érdekességről jelenik meg többé-kevésbé jól szerkesztett képeskönyv, szinte kizárólagosan az idegenforgalom fellendítése, a falusi turizmus propagálása céljából. Elmondhatjuk, hogy ezekben a kiadványokban is találkozhatunk olykor-olykor jó, szakszerű, a gyakorlati célokon túl is értékelhető, a tudomány számára is jelentős részekkel, adatokkal, térképekkel, képekkel. Azonban nem ilyenek közreadása lévén a céljuk, helytörténeti szempontból nem is, vagy csak igen ritka, kivételes esetekben értékeljük őket.

A Laki-Lukács László szerkesztette, Hadobás Pál, Koleszár Krisztián és Laki-Lukács László által írt, Hevesi Attila, Rémiás Tibor által lektorált Millenniumi Bódva-völgyi képeskönyv nem ilyen jellegű kiadvány. Summázatul előre bocsátva véleményünket azt mondhatjuk róla, hogy szerkesztésében, formájában újat, utat kereső, megfogalmazásában mindenféle propagandától mentes, csak a lényegre figyelő, rövidre fogott, értelmes szövegekből, voltaképpen „képaláírásokból” áll. Ez a fajta szövegközlési mód a lehető legszorosabb kapcsolatot teremti meg a kép és a szöveg között. Eleve ismeretközlő jellegű és értékű. Sokszor arra kell gondolnunk, hogy egy nagyszerű kiállításon vagyunk és a kiállítás tárgyait nézegetve, a jobb, a teljesebb megértés érdekében segítségül hívjuk a tárgyaláírásokat. A tárgyaláírásokról még csak annyit,

hogy azok összefüggve egy-egy önálló tanulmányocskává állnak össze.

Képeskönyvünk négy, egymástól jól elkülöníthető fejezetből áll. Az első fejezetet (A Bódva mente természeti képe) Koleszár Krisztián írta. A második Hadobás Pál munkája (A Bódva mente múltja). A harmadik fejezet Az egykori Borsod vármegye Bódva menti településeit mutatja be, abc rendben. Ennek a fejezetnek a szerzőjét ugyanúgy nem jelölte meg a szerkesztő, mint a következőt, a negyedik fejezetét, ami pedig Az egykori Torna vármegye Bódva menti településeit állítja elének. Nyilván azért nem, mert ez a két fejezet közös munka eredménye. Az első két fejezet rövid és adatgazdag bevezető összefoglalással kezdődik. A lényeg azonban itt, ezekben a fejezetekben is a képekben van. A képek általában kisméretű, de nagyon éles színes fényképek, amelyeknek a rendkívül jó minőségű, fényezett műnyomó papíron a közlési (felismerési, megértési) készsége nagyon magasra nő. A képanyag itt is, mint a többi fejezetben enciklopedikus jellegű, tehát néprajzi tárgyú is. Sőt, elmondhatjuk, hogy a nem kimondottan néprajzi tárgyú képek is sok esetben olyanok, hogy néprajzi illusztrációként is „elmennek”, vagy éppen „néprajziségükkel” járulnak hozzá a kérdéses kép jobb, teljesebb megértéséhez.

A két utolsó fejezet lehet számunkra a legfontosabb. Itt ugyanis 50 Bódva-menti település képes bemutatásáról van szó. Minden település ismertetését egy rövid, négy-öt mondatból álló bevezetés kezdi. Ezek a bevezetések feltűntetik a települések területének nagyságát és a lélekszámot. Minden további tudnivalót képekről és a hozzájuk tartozó képaláírásokból tudhatunk meg. A képek nagyon változatosak – egy oldalon átlagosan négy kép foglal helyet – tájképek, természetrajzi, növény-, állatképek, vadászati-halászati stb. képek, építményképek (sok templom, lakóház és egyéb műemlék), viseleti-, helyi népművészeti képek, sok síremlék, fejfa képe és néhány arckép is a településsel kapcsolatba hozható neves emberekről. A képekről általában elmondhatjuk azon túl, hogy jó minőségű felvételek, tipografizálásuk is kitűnő. Mindezeket figyelembe véve ez a Bódva-völgyi képeskönyv első rendű tájféldrajzi, történeti, néprajzi értékkel rendelkezik.

Dankó Imre

LANCZENDORFER ZSUZSANNA-GÜLCH CSABA:

A vérző lilium

Dely Mária balladája a néphagyomány és a költészet tükrében

A magyar népköltészetben a balladának megkülönböztetett helye van. Megrázó emberi tragédiák, feloldhatatlan konfliktusok tömör művészi szintű előadásának adnak keretet, és a különös szimbólumrendszerükkel, motívumkészletükkel, etikai mondandójukkal alapvető üzenetet közvetí-

tenek. A művészi, esztétikai érdemeik ellenére idehaza mégis kevés szó esik a balladáról mostanában, kevés idevonatkozó munka hoz új eredményt, míg a nemzetközi folklorisztikában új reneszánszát éli a balladakutatás. Éppen ezért érdemes felfigyelni Lanczendorfer Zsuzsanna és Gülch Csaba észak-dunántúli helyi balladáiról írt munkájára. Érdemeiket fokozza az a tény, hogy mindmáig nem készült el a helyi balladák, a gyilkosság-balladák rendszerezése, módszeres áttekintése. A folklorisztikai eredmények elsősorban a klasszikus szépségű balladákra vonatkoznak. Így a két szerző a folklorisztika és az irodalom segítségével egy kevésbé ismert világba kalauzolja az olvasókat.

A XIX. század végén, XX. század elején az ország legkülönbözőbb részén szívesen énekeltek helyi hősokról, balesetben elhunytakról, verekedések áldozatairól, szerelmi féltékenységek következményeiről, gyilkosságról. A helyi eseményekről szóló balladák ritkán kerültek ki az adott vidék szűk földrajzi határain, talán akkor, ha a vándormunkások, summások énekes kedve segített ebben. Korunkra a helyi balladák többsége kihull az emlékezetből. Szerencsénk van, ha egy-egy szorgalmas gyűjtő egybeszedte a vidékük dalkincsét, köztük a balladákat is, és így némi utánjárással megtudhatjuk, hogyan alakult a balladaéneklés a XX. században.

Lanczendorfer Zsuzsanna fáradhatatlanul keverte Dely Mária balladáját, az eseményhez köthető történeti emlékeket, az írott források, újságok híradásait, a népi emlékezetben megőrzött visszhangot. Az adatfeltárás mellett megkereste a ballada rokonságát a magyar néphagyomány egészében, így érzékeltette, a helyi ballada helyét a magyar népköltészetben. Mivel valószínűleg a népköltészetet kedvelők is alig ismerik ezt a hagyományt, hadd idézzem egy Győr környéki ballada rövid változatát:

<i>Szegény Deli Mária</i>	<i>Jajgatott, jajgatott,</i>
<i>De sokat szenvedett</i>	<i>Senki sem hallotta,</i>
<i>Mikor a ladikból</i>	<i>Szegény szeretője</i>
<i>A Dunába esett.</i>	<i>A parton siratta.</i>

*Harangok, harangok
Szépen konogjatok,
Szegény szeretőnek
Szép verset mondjatok.*

A ballada hús változata között vannak terjedelmesebbek, amelyek a hallgatóság érzelmi hozzáállásáról tanúskodnak, és vannak olyanok, amelyek a szomorú eset körülményeit részletezik a népköltészetünk ismert motívumkincsével. A variánsok bizonyítják, hogy nem egy kikristályosodott forma terjedt el, hanem az énekesek által szá-

badon módosított szöveg. Így a népköltészet érdekes dokumentumait összegzi a kötet az igaz történetekkel együtt.

A balladai történetet különböző élményelbeszélések egészítik ki, mert nem csak azt illett tudni az áldozatról, hogy Dely Mária a molnárlegény kérésére csónakba ült, és a szóváltást követő testi bánatalmazás nyomán a vízbefúlt, hanem azt is, hogy mi előzte meg, hogyan történhetett a halálos esemény, mit éreztek a szülők. Szegény Dely Mária halála után száz évvel is jól tudják, hogy a fiatal lány szép volt, talán árva is, sőt mondják, hogy közelebbről ismerte a vízimolnár fiát, Török Józsit, akivel csónakázni indult. Csak az ártatlanság védelme miatt dulakodtak, ezért esett a Dunába a szép hajadon, és halt meg sok szenvedés után. Esete elrettentő példa mind a lányoknak, mind a kaland után vágyó ifjaknak. Az élményelbeszélések érzelmileg a halott lány mellett állnak, és azok, aki ismerték vagy elképzelték a régi történetet, sokféleképpen magyarázták a gyilkosság hátterét. A szerelmi tragédia igazi balladai téma. Hány szerelmi gyilkosságot tart számon a kriminalisztika? És hányféleképpen beszéltek egyről-egyéről? Erre válaszolni sem lehet. A népköltészeteti vetülete is sokféle.

Folklorisztikai szempontból itt befejezhetném az ismertetésemet, ha a ballada nyomán meg nem születik Gülch Csaba monodráma. Az elfelejtett, egykor megrázó gyilkosság valóságos eseményeihez kapcsolható történeteket, lelki folyamatokat balladához illő szaggatottságban, változatosságban varázsolja elénk. Kortól, helyről, időtől függetlenül igazak, elgondolkodtatóak Gülch Csaba pillanatképei, lélekrezdülései. A halálba torkoló út sokféleségét, a lány vergődésének, testi és lelki kínlásának hátterét, a konfliktus lehetséges előzményeit mutatja be hidegen, távolról, vagy érzelmileg vele azonosulva. Ezzel a ballada igazi értékére vet fényt. Mindazt, amit az egyszerű új stílusú népballada nem tudott magába tömöríteni, Gülch Csaba érzékelteti. Segít bennünk abban, hogy a népballada világában eligazodjunk, mélységét megértsük. A népköltészet ereje éppen abban van, hogy a látszólag egyszerű történet mögött egy egész emberi sors, annak minden ága-boga benne van. A ballada rendszerint csak az egyik oldalról, az áldozat felől mutatja be a tragédiát, ahol legtöbbször nő a főszereplő. Az ő sorsát a kiszámíthatatlan végzet, a társadalmi elvárás megpecsételi, mert kiszolgáltatott, védtelen, elesett. Dely Mária balladájáról szóló munka éppen a ketős megközelítés révén, a folklorisztika és a költészet eszközeinek felhasználásával lesz értékes a hagyomány iránt nyitott olvasóknak. (Győr, 2003)

Krizsa Illdikó